

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

В.В. Налуцишин*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА

Кримінально-каране хуліганство є одним з поширених умисних злочинів¹, який має свою специфічну юридичну природу, яка характеризується: високим рівнем аморальності, зневажливо-нахабним ставленням до основ громадського співжиття соціуму, зухвалістю та цинізмом, що глумливо принижують честь і гідність невизначеного кола потерпілих та інших осіб, та може бути нами визначено як соціальна сутність хуліганства, що характеризується ознакою публічності діяння.

Судова практика і статистика показує, що в сучасних умовах суспільного життя злочини, об'єктом посягань в яких належить громадський порядок та здоров'я людей, до яких відноситься і хуліганство, є поширеними і небезпечними, завдають, як правило, значну шкоду правам і законним інтересам широкого кола фізичних і юридичних осіб, є підґрунтям для скоєння тяжких і особливо тяжких злочинів.

Питанням кримінально-правової характеристики хуліганства присвячені праці таких відомих вчених, як М.О. Лосский, М.О. Бердяєв, М.Л. Наклович, А.Н. Трайнін, П.І. Люблинський, П.П. Михайленко, М.Й. Коржанський, С.С. Яценко та ін. Але практично до теперішнього часу відсутні роботи, які присвячені історичним та порівняльним аспектам хуліганства. Тому ця тема набуває актуальності.

На сучасному етапі розбудови української держави в контексті Європейських стандартів зростає роль правової науки, в тому числі, кримінального права, яке, на нашу думку, повинно базуватись як на засадах порівняльного правознавства, так і на засадах вивчення історії українського права. Саме українському праву притаманно бути засобом забезпечення прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави. У великій мірі досягти цієї мети можна шляхом реформування і вдосконалення чинного кримінального

© Налуцишин В.В., 2005

* перший заступник прокурора Хмельницької області

¹ До 1989 року біля 2/3 від загальної кількості злочинів склали насильницькі злочини, в тому числі і хуліганство. Аналіз судової статистики показує, що за період з 1973 по 1993 рік включно хуліганство вчинювалось в середньому 19 137 злочинів на рік, що засвідчує про стабільність його вчинення // Преступность в Украине. — № 2. — С. 13, 152-153.

законодавства, утвердження ідеї верховенства права в кримінально-правовій доктрині. Таке можливе у випадку прискіпливого дослідження та засвоєння історичного досвіду кримінально-правової науки на теренах України. “Історія науки — пише О.В. Нагорнюк, — це, перш за все, історія розвитку кримінально-правової думки, історія розвитку відповідних ідей, поглядів, переконань, які втілюються в конкретні поняття, що мають значення для побудови кримінальних законів і практики їх застосування. Очевидно, що без критичного аналізу концепцій і поглядів, що існували, без урахування умов, в яких вони виникали і розвивались, іншими словами, без аналізу історії розвитку науки кримінального права неможливо успішно розвивати, рухати вперед саму науку, а відповідно, вдосконалювати законодавство і правозастосовчу практику”².

Хуліганство за час існування в якості кримінально-караного діяння набувало різних форм свого прояву, його природа визначалась політико-нормативними документами до визначення і закріплення в кодифікованому законодавстві.

Слова “хуліган”, “хуліганство”, як вважають дослідники (М.О. Лосский, М.О. Бердяєв, М.І. Бахтін), походить від російського слова «хула», хулити — порочити, засуджувати, сварити (напр. — хулити Бога, хулити порядок, владу...). М.Л. Наклович, дослідивши літературні джерела, зокрема англійських авторів, дійшов висновку про те, що «навіть етимологічне походження цього поняття спірне»³. Проте деякі дослідники вважали, що слова “хуліган”, “хуліганство” — це слова іноземного походження і відстоювали думку, що дані слова є похідними від прізвища ірландської родини злочинців Hooligan, яка проживала у XVIII ст. в Лондоні. Інші — від імені ірландця Holly, що організував декілька банд, які тероризували оточуючих. Також стверджувалось, що слова «хуліган», “хуліганство” походять від назви одного з американських індіанських племен, що кочувало між Техасом і Каліфорнією.⁴

Хуліганство як діяння, що в першу чергу завдає шкоди моральним засадам, і демонструє зневагу, насамперед, до людини як такої почало сприйматись як злочин і засуджуватись в кінці XIX ст. в Англії, США, Росії та інших країнах.

З цього випливає, що в поняття хуліганство вкладається елемент протиставлення однієї особи чомусь традиційно і об'єктивно сталому, егоїстичне та аморальне ставлення до будь-яких соціальних цінностей, встановленого порядку життєдіяльності. Проте визначення хуліганства на законодавчому рівні не було закріплено, доктринального визначення не мало.⁵

Дослідники зазначають, що в часи Київської Русі (“Руська Правда”) такого явища не спостерігалось.

З появою Московського князівства з'являються і стають звичайними такі прояви, як групові бійки “стінка на стінку” між вулицями, селами, виникає культ грубої фізичної сили, входить у побут брутальна лайка. В “Соборном уложенні” 1649 р. такі прояви визначались як “озорство”, проте їм не надавалось серйозного значення. Лише у випадках заподіяння шкоди або масової участі в таких діях, ці вчинки розглядались як бунт, зазіхання на інтереси держави або влади, посягання на особу, майно тощо.

“Уложением о наказаниях уголовных и исправительных” 1845 р. як злочин визнавались “нарушения в присутственном месте во время заседания и в самой оной камере, осмелиться неприличными словами или какими-либо действиями оказать явное к сему месту неуважение...”.

В “Уголовном уложении” 1903 р. ст. 279 глави XXI “О нарушении постановлений,

² Нагорнюк О.В. Питання загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 2004. — С. 1.

³ Наклович М.Л. Кримінально-правова боротьба з хуліганством. — Львів: Вища школа, 1974. — С. 8.

⁴ Див., напр.: Коржанский Н.И. Квалификация хулиганства. — Волгоград, 1989. — С. 5.

⁵ Див., напр.: Наклович М.Л. Вказ. праця. — С. 7-8.

ограждающих общественное спокойствие” відповідальність наступала за участь в “шайке”, що супроводжувалось пошкодженням майна.⁶

Як відмічають російські дослідники, хуліганство і пияцтво були поширені в Росії, проте спеціальної норми, якою була б встановлена кримінальна відповідальність за такий злочин, не було, в судовій статистиці воно не враховувалося.

Більш того, на початку ХХ ст. активно обговорювалося питання про введення в кримінальне законодавство норми, якою було б встановлено відповідальність за хуліганство. Однак противники такого підходу перемогли і такої норми не було прийнято.

Так, А.Н. Трайнін вважав неможливим окреслити об’єктивні ознаки хуліганства в силу того, що будь-яке діяння може мати характер хуліганського (при певних обставинах), а звідси і не може бути вказівок на об’єктивний склад діяння, в силу того, що хуліганство характеризує не зовнішній світ діянь і фактів, а світ внутрішніх психологічних процесів.⁷

Подібну позицію займав М.П. Чубинський, надаючи суб’єктивним ознакам хуліганства домінуюче значення.⁸

Водночас П.І. Люблинський в об’єктивних ознаках хуліганства вбачав: 1) насильство як над особою, так і над майном; 2) колективне вчинення діяння декількома особами.⁹

Проте переважна більшість криміналістів хоча і не погодилась з включенням до кримінального законодавства складу злочину хуліганства, але дуже слушно зазначила, що особистий спокій людини, безперечно, потребує охорони, в тому числі на рівні кримінального закону.

В радянському законодавстві вперше про хуліганство згадується в ст. 2 декрету РНК РРФСР від 4 травня 1918 р. “Про революційні трибунали”, згідно з якою до відання цих трибуналів були віднесені і “справи по боротьбі з погромами, хабарництвом, підлогами, неправомірним використанням радянських документів, хуліганством і шпигунством”¹⁰. У ньому були реалізовані слова В.І. Леніна, який писав, що в часи війни і кризи, коли йде боротьба нового зі старим, виникають процеси розладу старого, які проявляють себе не інакше як збільшенням злочинів, хуліганства, підробок, спекуляцій, спотворень всіякого роду. Щоб справитись з цим, потрібен час і потрібна залізна рука.¹¹ Ці погляди В.І. Леніна на хуліганство, як на політичний злочин (“політичне хуліганство” — М.Л. Наклович) отримують нормативне визначення в п. 7 вказаного декрету. Хуліганство визначається як контрреволюційний злочин¹², за наявності ознак політичного хуліганства, яке характеризується внесенням дезорганізації в розпорядження Радянської влади або образою моральних почуттів чи політичних переконань оточуючих, вчиненням безчинства.¹³ У випадках відсутності таких ознак хуліганство розглядалося як кримінальний злочин. У той же час, підсудність хуліганства, згідно з вказаним Декретом 1918 р., визначалась нарівні з підсудністю контрреволюційних злочинів.¹⁴

Перша спроба визначення хуліганства, як кримінально-правового поняття була зроблена в постанові Касаційного відділу ВЦВК від 6.10.1918 р. “Про підсудність революційним трибуналам”, згідно з якою хуліганом вважався той, “хто виключно з метою ввести дезорганізацію в розпорядження Радянської влади або образити моральне почуття або політичних переконань

⁶ Див.: Российское законодательство X — XX веков. — М., 1994. — Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — С. 313.

⁷ Див.: Отчет X Съезда русской группы международного союза криминалистов. — С. 104-107.

⁸ Там само. — С. 137-142.

⁹ Там само. — С. 166-167.

¹⁰ СУ РСФСР. — 1918. — № 35. — Ст. 471.

¹¹ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — Т. 36. — С. 195.

¹² Див.: Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. — М, 1953. — С. 11, 35, 38.

¹³ Цит. за: Наклович М.Л. Вказ. праця. — С. 9.

¹⁴ Див.: Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Особенная. — М.: Наука, 1971. — Том VI. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воиские преступления. — С. 311.

оточуючих вчинює безчинство”¹⁵.

У процесі розробки і обговорення першого КК РРФСР 1922 р. особлива дискусія розгорнулася щодо доцільності (практичної необхідності) спеціальної статті в КК про відповідальність за хуліганство. Ст. 176 проекту КК 1922 р. хуліганство визначалося як “бешкетні, безцільні, пов’язані з явним проявом неповаги до окремих громадян або суспільства в цілому дії”. Ця стаття знаходилась у Главі “Посягання проти особи”. “Відносно цієї статті, — наголошував Д.І. Курський на сесії ВЦВК, на якій приймався КК РРФСР, — я повинен сказати — це діяння, яке вельми спірне було у свій час в науці кримінального права, проте останнім часом всі або більшість криміналістів схилиються до необхідності дійсно такого роду статтю внести до кодексу, бо ми маємо достатньо практики, яка показує, що існують такі бешкетні, безцільні вчинки, які ніяк не можуть бути укладені в точні старі юридичні норми, але які безумовно пов’язані з проявом неповаги до громадян і порушують їх почуття соромливості, відчуття необхідного спокою, якого може вимагати кожний громадянин”¹⁶.

У першому кримінальному кодексі РРФСР 1922 р. відповідальність за хуліганство було передбачено ст. 176, яка знаходилась в главі V “Злочини проти життя, здоров’я, свободи і гідності особи”, підрозділу 5 “Інші посягання на особу і її гідність”¹⁷. Проте, в жовтні 1924 р. на сесії ВЦВК XI скликання редакція ст. 176 КК була змінена. З неї були вилучені слово “безцільно”, та не згадувалося про прояв неповаги “до окремих громадян”, а сама стаття складалася з двох частин. За ч. 1 (“просте хуліганство”) передбачалася відповідальність у вигляді примусових робіт до одного місяця або штрафу до 50 р. Ч. 2 встановлювалася кримінальна відповідальність осіб, до яких вже застосовувались заходи адміністративного стягнення, або коли хуліганські дії наполегливо не припинялися, не зважаючи на попередження органу міліції, або іншого, на кого покладалася обов’язок підтримувати громадський порядок. Покаранням було позбавлення волі на строк до 3 місяців.

На наш погляд, пом’якшення покарання за хуліганські дії слід розглядати з урахуванням позитивних зрушень, які були обумовлені новою економічною політикою (НЕП).

Подальші дії радянської влади з індустріалізації та колективізації країни зумовили масові прояви невдоволення з боку населення, яке все більш зубожіло після відходу від НЕП.

На сесії ВЦВК 1925 року було поставлено питання про посилення репресій щодо хуліганських проявів. А тому в проекті КК РРФСР 1926 р. редакція статті про відповідальність про хуліганство була змінена, а сама стаття віднесена до числа злочинів проти порядку управління.

Як вказувалося у літературі того часу щодо правильності таких пропозицій — хуліганські дії зовсім не посягають на особу, тоді як порядку управління, або точніше громадському порядку спричиняються збитки від дій хулігана. Для цього до ст. 74 КК РРФСР 1926 р. вводиться ознака “явна неповага до суспільства”.

Враховуючи всі ці обставини, постановою ВЦВК від 7 червня 1926 р. була прийнята нова редакція ст. 176 КК 1922 р., яка і була відтворена в ст. 74 КК РСФСР 1926 р. в такій редакції: “Хуліганство, тобто бешкетні, пов’язані з явною неповагою до суспільства дії, вчинені в перший раз, тягнуть за собою позбавлення волі на строк до трьох місяців, якщо до порушення кримінального переслідування на особу, яка вчинила дії не було накладено адміністративне стягнення”.

Розвиваючи положення цієї постанови Нарком’юст РРФСР вказав, що за точним змістом ч. 1 ст. 74 КК РРФСР 1926 року, встановлюється можливість самостійного застосування обох видів переслідування: судового і адміністративного. В основу такого поділу було покладено зміст

¹⁵ Див.: Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952). — М., 1953. — С. 37.

¹⁶ Цит. за: Хулиганство и хулиганы / Сборник (М. Исаев. Хулиганство (Юридический очерк). Под ред и с предисл. В.Н. Толмачёва. — М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1929. — С. 12.

¹⁷ Див. Сборник документов по истории уголовно законодательства СССР РСФСР (1817-1925 г.г.) / Под ред. И.Т. Голякова. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1953. — С. 136.

виданих губвиконкомами обов'язкових постанов про боротьбу з хуліганством, у яких повинно бути точно визначено, які саме хуліганські дії потребують застосування адміністративної репресії. Всі інші підлягають направленню в суд для застосування підвищеної проти адміністративного впливу санкції.¹⁸

В адміністративному порядку згідно з обов'язковими постановами, що видавалися в порядку ст. 1 Інструкції НКВС № 42 від 5.02.1927 р., повинні переслідуватися хуліганські прояви, які не супроводжуються безпосереднім насильством над особою або пошкодженням державного чи приватного майна, як-то: виголошення в місцях загального користування брутальних слів, публічне демонстративне відправлення природних потреб, настирливе приставання до громадян на вулицях і в інших місцях загального користування, протягування мотузок або дроту через вулиці, пішохідні стежки і тротуари, лякання будь-яким способом людей і коней і т.п.¹⁹ “Якщо визначені дії полягали в буйстві або безчинстві, або вчинені повторно, або настійливо не припинялися, не дивлячись на попередження органів, що охороняють громадський порядок, або ж за своїм змістом відрізнялись виключним цинізмом або зухвалістю, — позбавлення волі на строк до двох років”²⁰.

Постановою ВЦВК і РНК УРСР від 25 серпня 1926 р. ст. 176 КК УРСР 1922 року була викладена в такій редакції: “Хуліганство, тобто бешкетні, пов'язані з явною неповагою до суспільства дії, тягнуть за собою примусові роботи на строк до одного місяця або штрафом до 50 рублів.

Ті ж дії, якщо вони ускладнювалися буйством або безчинством, або наполегливо не припинялися, не зважаючи на попередження органів, що охороняють громадський порядок, — позбавлення волі на строк до трьох років із строгою ізоляцією.

Ті ж дії, якщо вони пов'язані із вбивством, згвалтуванням, тяжкими тілесними ушкодженнями на тілі або з підпалом, — позбавлення свободи на строк до десяти років зі строгою ізоляцією, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах, до вищої міри спеціального захисту (розстріл)”.

Ст. 70 КК Української РСР 1927 року встановлено: “за хуліганські дії на підприємствах, в установах та прилюдних місцях — тюремне ув'язнення строком на один рік, якщо ці дії за своїм характером не спричинюють більш важкого покарання. За ті самі дії, якщо вони ускладнені буйством або бешкетом, або вчинені повторно, або вперто не припинялися, незважаючи на попередження органів, які охороняють громадський порядок, або за своїм змістом відзначались винятковим цинізмом та зухвалістю, або вчинені групою осіб, або щодо неповнолітніх та жінок, — позбавлення волі на строк до п'яти років. За ті самі дії, якщо вони поєднані з убивством, згвалтуванням, тяжкими ушкодженнями на тілі або з підпалом, — позбавлення волі на строк до десяти років (в редакції Указу ПВР УРСР від 16 листопада 1940 р.)²¹.

Завдання ідеологічного характеру — зміцнення “соціалістичного правопорядку”, на досягнення яких спрямовується дія ст. 70 КК УРСР, неможливо було викласти за допомогою юридичної мови, і тому ця кримінально-правова норма була переобтяжена оціночними поняттями. Це призводило до того, що як хуліганство визнавались посягання проти власності, особи тощо. Після прийняття КК РРФСР 1926 р. та КК УРСР 1927 р. в доктрині радянського кримінального права надзвичайно широко почали використовуватись терміни “соціалістичні суспільні відносини”, “суспільно небезпечні наслідки”, “суспільна небезпечність особи злочинця” тощо. Це вплинуло і на визначення природи хуліганства, яке на думку Б.С. Утевського спрямоване

¹⁸ Див.: Уголовный кодекс РСФСР в редакции 1926 года. — М., 1927. — С. 190.

¹⁹ Там само. — С. 192.

²⁰ Хулиганство и хулиганы / Сборник (М. Исаев. Хулиганство (Юридический очерк). Под ред и с предисловием В.Н. Толмачёва. — М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1929. — С. 12-13.

²¹ Кримінальний кодекс УРСР. Затверджений ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р. (ЗУ УРСР. — 1927. — № 26-27. — Ст. 131). — К.: Держ. вид-во політ. літер., 1950. — С. 28.

не проти окремої людини, а проти суспільства в цілому.²²

Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 29 березня 1935 р. (СЗ № 18) “Про заходи боротьби з хуліганством” за злісне хуліганство, передбачене ч. 2 ст. 74 КК РРФСР і відповідними статтями кримінальних кодексів інших союзних республік, встановлювалось покарання до 5 років тюрми.²³

Враховуючи наведене, слід зробити наступний висновок: радянська влада, забезпечуючи захист державних інтересів, відійшла від захисту інтересів окремих громадян, вбачаючи в хуліганських проявах діяння, що завдає шкоду, в першу чергу, державі.

Верховний Суд СРСР, аналізуючи правозастосовчу практику судів, визнав наявність необґрунтованої кваліфікації як хуліганства таких дій, які є злочинами, передбаченими іншими статтями КК, — зокрема проти особи, власності тощо.²⁴ В постанові від 29.04.1939 р. “Про судову практику по справах про хуліганство” Пленум роз’яснив, що за ч. 2 ст. 74 КК РРФСР як злісне хуліганство повинні кваліфікуватися дії лише за наявності хоча б одного із вказаних в законі ознак: а) вчинення буйства або безчинства, тобто дій, які пов’язані з насильством, пошкодженням або знищенням майна, та інші, наприклад, дебош у клубі, театрі або інших громадських місцях; б) повторно вчинене хуліганство; в) настійливе продовження хуліганських дій, не дивлячись на попередження органів, які охороняють громадський порядок; г) виключний цинізм або зухвалість хуліганських дій.

Ці роз’яснення Пленуму дещо звузили поняття хуліганства та сприяли більш точному застосуванню закону. На погляд Н. Іванцової, такий підхід законодавця був спрямований на те, щоб, у першу чергу, покарати “хулігана”, а потім уже його хуліганський вчинок.²⁵

Указом ПВР СРСР від 10.08.1940 р. “Про кримінальну відповідальність за дрібні крадіжки на виробництві і за хуліганство” передбачено карність хуліганських дій, вчинених на підприємствах, в установах і громадських місцях.

В КК УРСР, на відміну від КК Грузинської і Узбецької республік, загального визначення хуліганства не було. Воно давалось наукою кримінального права і судовою практикою, яке знайшло своє закріплення в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 11.07.1947 р. по одній із справ: “Хуліганство представляє собою діяння, сутність якого виражена в порушенні громадського порядку, поєданого з явною неповагою до суспільства”.²⁶

У воєнний і повоєнний періоди кількість кваліфікованих видів хуліганства дещо зменшилася при певному зростанні випадків дрібного хуліганства. В зв’язку з цим Президіями Верховних Рад Союзних республік були прийняті подібні Укази “Про відповідальність за дрібне хуліганство”, які в подальшому змінювалися в бік підвищення адміністративної відповідальності.

Реформування кримінального законодавства в 50-ті роки минулого століття, що здійснювалось шляхом уніфікації КК Союзних республік, зачепило і кримінально-правові норми УРСР. Текст ч. 1 ст. 206 КК РРФСР повністю було відтворено в ст. 206 КК УРСР 1960 р.: “Хуліганство, тобто дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, — карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк. Злісне хуліганство, тобто ті ж самі дії, пов’язані з опором представнику влади або представнику громадськості, який виконує обов’язки по охороні громадського порядку, або за своїм змістом визначаються виключним цинізмом або зухвалістю, або вчинені особою, раніше судимою за хуліганство або особливо небезпечним рецидивістом, — карається позбавленням волі на строк до п’яти років”.

²² Утевський Б.С. Уголовное право. — М.: Гос.издат. юрид.лит., 1949. — Книга 2. — С. 205.

²³ Там само. — С. 381.

²⁴ Див. Коментарий УК РСФСР. — М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. — С. 109.

²⁵ Іванцова Н. Перспектива хуліганства — его декриміналізація // Законність. — 2004. — № 11. — С. 37.

²⁶ Судова практика Верховного Суду СРСР (1947) — М., 1948. — Вып. 6. — С. 9.

П.П. Михайленко зазначав: “Якщо в кодексі 1927 р. хуліганство входило до глави “Злочини проти порядку управління”, то в ККУРСР 1960 р. його перенесено до глави “Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров’я”, що повністю відповідає сутності і природі хуліганства.²⁷

У 70-х роках кримінальна відповідальність за повторне дрібне хуліганство була виключена з всіх КК Союзних республік, а в 80-х роках було дещо посилено відповідальність за “просте” хуліганство (була передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до одного року, або виправних робіт на той же строк, або штрафу у розмірі до двохсот карбованців).

Проте, знову норма (ст. 206 КК УРСР) була до некоректності переобтяжена оціночними поняттями політичного, ідеологічного та нормативного характеру. Одним із них було залишено поняття “громадського порядку” як конструктивної ознаки цього злочину. Це на практиці призводило до притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які фактично вчиняли адміністративні правопорушення. Науковці, зокрема, проф. С.С. Яценко, ще в 1965 році зазначав, що не можна визнати вдалим вживання терміну “громадський порядок” у ст. 206 КК УРСР та самій назві Глави X Кодексу. У даному випадку мова йде про суті про поняття більш вузьке — про правопорядок, а точніше лише про частину його²⁸. Ми погоджуємось з такою точкою зору, і більш того, вивчивши практику застосування ст. 206 КК УРСР, підтримуємо точку зору автора про те, що цим злочином завдається шкода не громадському порядку, і навіть не правопорядку, а саме «громадському спокою».

Підтвердженням правильності думки автора є кримінальне законодавство Австрії: Розділ 20 КК Австрії має назву “Злочинні діяння проти громадського спокою”. Згідно з § 275 “Порушення громадського спокою загрозою вчинення загально небезпечного злочину”, який у певній мірі формулює визначення досліджуваного злочину: “Хто, використовуючи погрози, пов’язані з посяганням на життя, здоров’я, тілесну недоторканність, свободу або майно, викликає страх і стурбованість у населення або великого кола осіб, той карається позбавленням волі на строк до 3-х років”²⁹.

Матеріали кримінальних справ засвідчують, що в більшості випадків аморальне ставлення хуліганів до честі і гідності потерпілих саме і завдає шкоди цій соціальній цінності.³⁰

Обумовлене воно тим, що переважна більшість осіб, які вчинили хуліганство ніде не працювали, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, їм були притаманні егоїзм, озлобленість та інші негативні риси. Очевидно, що основною причиною вчинення злочинів взагалі, і хуліганства зокрема, є стан бідності суб’єктів цих злочинів.³¹

До цих причин А.А. Герцензон, як прибічник теорії фактів, відносив також і фактори біопсихологічного порядку, що характеризують особу злочинця.³²

П.П. Михайленко в свій час слушно зауважив про те, що кримінально-каране хуліганство має спільні риси з іншими злочинами, зокрема, зі злочинами проти особи, індивідуальної власності громадян, порядку управління і т.д., чи грубо порушено громадський порядок, це встановлюють слідчі і судові органи, виходячи із всієї сукупності обставин справи і особи обвинуваченого (підсудного).³³

²⁷ Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. — К., 1967. — Том второй (1926-1967 г.г.). — С. 216-217.

²⁸ Яценко С.С. Питання відповідальності за злочинні посягання на охоронців громадського порядку // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий вісник — Вип. 2. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. — С. 107.

²⁹ Уголовный кодекс Австрии. — М., 2001. — С. 114.

³⁰ Нами досліджено виборочно по різних регіонах України 146 кримінальних справ.

³¹ Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайливі А.Е. Криминология: Учебник для учебных заведений МВД Украины / Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. — Киев-Донецк, 1997. — С. 113-118.

³² Див.: Герцензон А.А. Вопросы методики изучения и предупреждения преступлений. — М., 1962. — С. 5.

³³ Михайленко П.П. Вказ. праця. — С. 217, 219.

В свою чергу, Верховний Суд України постійно звертав увагу і слідчих органів, і судів на те, що в постановках про пред'явлення обвинувачення і в обвинувальних висновках не вказувалося, у чому саме полягало грубе порушення громадського порядку³⁴. Різні підходи щодо кваліфікації діянь, які “грубо порушують громадський порядок” і “виражають явну неповагу до суспільства”, продовжували і продовжують мати місце в слідчо-судовій практиці.

М.І. Коржанський відмічає: “Хоча у багатьох постановках судових органів відзначається, що хуліганство відрізняється очевидним і грубим порушенням громадського порядку і неповагою до суспільства, але ці вказівки мають незначну практичну цінність, оскільки майже всі навмисні злочини (якщо не всі) є грубим порушенням громадського порядку і виражають явну неповагу до суспільства (вбивство, розбій, зґвалтування, масові заворушення, групова бійка і т. ін.). Практика свідчить, що під законодавче визначення хуліганства підпадає будь-який навмисний злочин”³⁵.

Так, місцевий суд Франківського району м. Львова, постановляючи вирок щодо Р. зазначив: 12.05.2002 року, Р., приблизно о першій годині ночі, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в барі м. Львова, грубо порушуючи громадський порядок, і виражаючи явну неповагу до суспільства, скоїв злісне хуліганство, яке за своїм змістом визначалося особливою зухвалістю — нецензурно виражався на адресу бармена Г., чим принижував її честь і гідність, погрожував фізичною розправою, штовхнув її на стіл. Вказані дії Р. суд кваліфікував за ч. 1 ст. 296 КК.³⁶ На наш погляд, суд не визначив, в чому полягало грубе порушення громадського порядку та явна неповага до суспільства, а характер дій Р., визначений судом як особливо зухвалий, не узгоджуються з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 3 “Про судову практику в справах про хуліганство”, які дані в абз. 2 п. 8 цієї постанови згідно з якими злісним хуліганством за ознакою особливої зухвалості може бути визнане таке порушення громадського порядку, яке виражало явну неповагу до суспільства, супроводжувалося, наприклад, насильством з заподіянням тілесних ушкоджень або знущання над особою, яка тривалий час і вперто не припинялось, або було пов'язане із знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи громадського транспорту, чи інше.

Після розвалу СРСР законодавці пострадянських країн суттєво змінили опис юридичних ознак складу хуліганства. Зокрема, російський законодавець в ч. 1 ст. 213 КК РФ 1996 р. відповідальність за кримінально-каране хуліганство визначив так: “Хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку, що виражає явну неповагу до суспільства, яке супроводжувалося застосуванням насильства до громадян або загрозою його застосування, а також знищенням або пошкодженням майна”.³⁷

Дозволимо собі зазначити, що така громіздка і юридична недосконала конструкція цього закону спонукала законодавця уточнити його зміст. Законом Російської Федерації від 08.12.2003 р. були внесені зміни в ч. 1 ст. 213 КК РФ в такій редакції: “Хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку, що виражає явну неповагу до суспільства, вчинене із застосуванням зброї або предметів, які використовуються в якості зброї”.³⁸

³⁴ Див.: Практика судів України в кримінальних справах / Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1993. — № 4. — С. 186-190.

³⁵ Коржанський М.І. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге. — К.: Атіка, 2002. — С. 453-454.

³⁶ Архів Франківського райсуду м. Львова. Справа № 1-367/2002р.

³⁷ Див.: Коментарій к Уголовному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, изм. и доп. Под общей ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. — М.: НОРМА — ИНФРА-М, 1998. — С. 482.

³⁸ Див. Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.И. Чучаева. — М.: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2004. — С. 485.

На наш погляд, і в цьому разі не усунуто основну причину недосконалості цієї кримінально-правової норми. Про що Н. Іванцова зазначила: “Скажемо зразу, користь від такої законодавчої реконструкції невелика”.³⁹ Наведені автором статистичні дані по Чуваській Республіці РФ за 4 місяці 2004 року в порівнянні з тим же періодом 2003 року це підтверджують та засвідчують про те, що “ті самі злочини, які в 2003 р. кваліфікувались як хуліганство, в 2004 році перемістились у розділ VII КК РФ (“Злочини проти особи”) та інші розділи КК РФ”⁴⁰.

Інші російські вчені, зокрема В.П. Боровиков грубе порушенням громадського порядку, що виражає явну неповагу до суспільства розуміє “заподіяння громадському порядку, правам і законним інтересам громадян, організаціям істотної шкоди, а під явною неповагою до суспільства — очевидну, безспірну зневагу суспільними інтересами, правилами людського співжиття, етичними нормами”.⁴¹

Ці та інші дослідження хуліганства, на наш погляд, дали деяким вченим певні підстави ставити питання про доцільність у КК України складу хуліганства.

В цілому позитивно сприймаючи ці аргументи, але, відзначаючи їх неконкретний зміст, зазначимо, що не тільки хуліганство грубо порушує громадський порядок, тобто впорядковану громадську життєдіяльність людей. Вбивство, зґвалтування, переважна більшість умисних насильницьких злочинів (грабіж, розбій тощо) також порушують цей порядок, є зухвалим викликом моральності, спокою, безпеці.

До такого висновку ми приходимо, виходячи з того, що громадський порядок охороняється не лише ст. 296 КК, але й всією системою норм КК України.

Ст. 296 КК України 2001 року хуліганство визначено як “грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом”. Слід зазначити, що і в цьому випадку нормативне визначення юридичних ознак хуліганства, як основного його складу (ч. 1), так і кваліфікуючих ознак (ч.ч. 2, 3, 4) мають певні особливості в порівнянні з ознаками хуліганства за КК УРСР 1960 р., КК УРСР 1927 та 1922 років не зовсім позитивного характеру.

Так, 7 березня 2002 року Законом України № 3075-III санкція частини 1 ст. 296 КК була змінена в сторону суттєвого посилення мір покарання. Суму штрафу збільшено від 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до однієї тисячі, а обмеження волі до п’яти років.

Ми погоджуємося з думкою М.І. Хавронюка, що диспозиція ст. 296 КК України переобтяжена гіпероціночними поняттями, що ускладнює практику її застосування та призводить до необмеженості судового розсуду.⁴²

Дійсно, законодавець, використавши такі оціночні поняття: “грубе порушення громадського порядку”, “явна неповага до суспільства”, “супроводжується” та інші знову залишив для правозастосувачів старі проблеми обов’язкового визначення їх кримінально-правового змісту як конструктивних (обов’язкових) ознак цього злочину. Дослідження матеріалів кримінальних справ показало, що до цих проблем слід також віднести і таку кваліфікуючу ознаку, як “опір представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов’язки з охорони громадського порядку”.

Досліджуючи поняття “грубе порушення громадського порядку” як конструктивної ознаки злочину, слід звернути увагу на ті визначення, що даються в юридичній літературі. Відзначається, що хуліганство може вчинюватися лише шляхом активних дій, якими порушується громадський

³⁹ Іванцова Н. Вказ. праця. — С. 38.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Боровиков В.Б. Преступления против общественной безопасности: Лекция. — М., 1999. — С. 38.

⁴² Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. — К.: Істина, 2004. — С. 327, 38.

порядок. Грубе порушення громадського порядку буде мати місце за наявності “утруднення впорядкованості функціонування суспільних відносин” (С.С. Яценко), або “у вчиненні діянь, які передбачені іншими статтями Особливої частини КК або КАП” (В.О. Навроцький). Характер і ступінь тяжкості порушення громадського порядку визначається з урахуванням місця, часу, потерпілих та їх ознак і особливо обстановки та мотивів їх вчинення.

Саме ці та деякі інші ознаки і наводять суди, постановляючи вироки. В той же час ми хотіли би звернути увагу на таку основну ознаку хуліганства — поведінку особи, яка вчиняє це діяння саме з мотивів явної неповаги до суспільства. Це підтверджується наступним. До об’єктів кримінально-правової охорони (ч. 1 ст. 1 КК) віднесено і “громадський порядок”. Формулювання “грубе порушення громадського порядку”, яке вперше з’явилося в радянському кримінальному законодавстві (КК РРФСР 1922 р.) і було конструктивною ознакою хуліганства так і не знайшло свого юридичного визначення. Це визначення давало змогу будь-яке правопорушення, яке могло бути вчинене лише за допомогою слів, жестів, рухів, трактувати як грубе порушення громадського порядку і конструктивну ознаку хуліганства. Аналіз законодавства пострадянських та інших країн, у яких встановлена відповідальність за хуліганство, засвідчує, що застосування цього визначення і на цей час є невирішеною проблемою для правозастосовувачів та породжує нескінченні наукові дискусії.

Ми приєднуємося до тих науковців, які, досліджуючи це поняття, зазначають, що використання поняття “громадський порядок” як складної і багатоаспектної категорії дає підстави для висновку про те, що кримінальний закон охороняє громадський порядок не тільки на рівні окремої статті (в нашому випадку ст. 296 КК), але і всією системою норм Особливої частини КК.

Хуліганство — насильницький злочин, який завдає моральну, фізичну, майнову та іншу шкоду фізичним або юридичним особам з мотивів явної неповаги до етичних і моральних норм, в першу чергу, честі та гідності потерпілим шляхом протиставлення суб’єкта цього злочину загальноприйнятим нормам поведінки у певному суспільстві.

Це дає підстави вважати наступною конструктивною ознакою злочину “публічність” хуліганства.

В той же час, у юридичній літературі не всі дослідники проблеми хуліганства ознаку публічності відносили до числа конструктивних ознак цього злочину. Так, П.П. Михайленко зазначав, що “публічність” не є обов’язковою ознакою хуліганства, наголошуючи на тому, що дії, вчинені з хуліганських мотивів, можуть бути як таємними, так і публічними.⁴³

Ми не можемо погодитись із такою точкою зору, виходячи з наступного. В кримінально-правовому розумінні під “публічністю” хуліганства слід розуміти обстановку як сукупність умов, за яких відбуваються хуліганські дії, тобто сукупність умов, за яких вказаними діями завдається моральна, фізична або матеріальна шкода як прояв зневаги до усталених етичних, моральних, правових норм, традицій тощо, які уособлюються в особливій зухвалості чи винятковому цинізмі.

Частіше за все хуліганство вчинюється в громадських місцях: на вулицях, площах, у барах, на дискотеках, у парках тощо. Зазвичай очевидцями хуліганських дій є потерпілі, працівники підприємств, установ і організацій, представники громадськості і влади.

Можливі випадки хуліганських дій і за відсутності будь-яких осіб, наприклад, це дії такого характеру: паплюження певних символів (дощок пошани, історичних подій, назв установ, політичних партій, громадських рухів), знищення квітів, пошкодження дерев, трощення лавок у нічному парку тощо.

Хуліганство, маючи ознаки “публічного” діяння, часто переростає в більш небезпечні і тяжкі злочини проти життя і здоров’я людини, власності, громадської безпеки тощо. Саме в

⁴³ Михайленко П.П. Вказ. праця. — С. 220.

такій обстановці (ситуації) в найбільше мірі демонструється зневага до суспільства, кожного і всіх.

Виходячи з того, що суб'єкт вчинення цього злочину, виявляючи агресивність, жорстокість, хамство і егоїзм, порушує конституційні права і свободи людини, ми вважаємо, що боротися з хуліганськими спонуканнями одними лише кримінально-правовими методами неефективно.

Слід, в першу чергу, створити економічні та етичні передумови для усунення причин хуліганських проявів, проведення дійових заходів на рівні держави і суспільства щодо етично-морального оздоровлення суспільства.

На підставі викладеного можна виказати такі судження.

Порівняно з попереднім кримінальним законодавством склад простого хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК) декриміналізовано. З такою точкою зору можна погодитись, але із застереженнями. На наш погляд диспозиція частини першої має більш конкретизований вигляд. Сталося це завдяки тому, що законодавець такі терміни як "особлива зухвалість" та "винятковий цинізм" із числа кваліфікуючих ознак (ч. 2 ст. 206 КК 1960 р.) виключив та надав їм значення способів вчинення хуліганства, що повністю узгоджується з його природою багатооб'єктного злочину. Це означає, що шкоду тим цінностям, які взяті під захист ст. 296 КК можливо заподіяти не будь-яким чином, а лише одним із двох способів, які усвідомлені суб'єктом злочину та вчинені саме з мотивів явної неповаги до цих цінностей, зокрема честі і гідності людини як фізичної особи, честі і гідності публічних осіб, юридичних осіб, а також до громадського спокою.

Виходячи із цього, доцільним було б диспозицію ст. 296 КК викласти в новій редакції: "Стаття 296. Хуліганство.

1. Умисне порушення громадського спокою шляхом застосування насильства або заподіяння шкоди майну з мотивів явної неповаги до громадського порядку, —

карається штрафом або виправними роботами, або арештом, або обмеженням волі на строк до трьох років,

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або із загрозою застосування зброї або предметів, які використані в якості зброї, —

караються обмеженням волі, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Дії передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або такі, що пов'язані з опором громадянами, які припиняли хуліганські дії, —

караються обмеженням волі або позбавленням волі на строк до шести років.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права

(протокол № 1 від 13 вересня 2005 року)

